

OTTO 202

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

DİN FELSEFESİ 01

Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi

İsmail Şimşek

Son Okuma: MAK Grup Redaksiyon Ekibi

Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi

Grafik Tasarım ve Uygulama: TAVOOS

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.

Matbaa Sertifika No: 49599

1. Baskı: Mayıs 2021

Sertifika No: 44396

ISBN 978-625-7236-59-1

İletişim Adresleri

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4

06690 Çankaya Ankara

tel.-faks: 0312. 439 01 69

www.ottoyayin.com

otto@ottoyayin.com

facebook.com/otto.yayinlari

twitter.com/ottoyayin

İSMAİL ŞİMŞEK

Erzurum'da doğdu (1982). Oltu İmam-Hatip Lisesi'nden (1999), ardından Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2003). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Felsefesi Anabilim Dalı'nda *Plantinga'da Tanrı ve Kötülük* adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı (2006). Aynı üniversitede *Tanrı, Ruh ve Ölümün Estetik Boyutu* adlı teziyle doktoraasını tamamladı (2013). Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nda çalıştı. 2018 yılından itibaren Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde öğretim üyeliği görevine devam etmektedir. *Dinin Estetik Boyutu, Düşünce Tarihinde Tanrı'nın Özgürlüğü Sorunu, Ateizmden Ateizme Tanrı ve Yanılgılar* adlı kitapları bulunan yazarın çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış çok sayıda makale ve bildirileri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
DİN FELSEFESİNE GİRİŞ	15
Din Felsefesinin Tanımı ve Konusu	15
Din Felsefesinin Yöntemi	19
Din Felsefesinin Diğer Bilimlerle İlişkisi	20
Bir Disiplin Olarak Din Felsefesinin Ortaya Çıkışı	23
Batı'da Din Felsefesinin Ortaya Çıkışı	23
Türkiye'de Din Felsefesinin Ortaya Çıkışı	27
Din Felsefesinin Problemleri	28
İKİNCİ BÖLÜM	
METAFİZİK PROBLEMLER	31
TEİZM	32
Tanrı'nın Varlığı Sorunu	33
Tanrı Varlığının Delilleri	36
Ontolojik Kanıt	36
Evrenden Hareketle Ortaya Çıkarılan Deliller	42
Kozmolojik Kanıt	42
a. Hudus Delili	44
b. İmkân Kanıtı	46
Teleolojik Kanıt	50
a. Antropik İlkeye Dayalı Kanıt	56
b. Akıllı Tasarım Kanıtı	57
İnsanın Psikolojik ve Ruhsal Yapısından Hareketle Ortaya Çıkan Kanıtlar	59
Ahlak Kanıtı	60
Dini Tecrübe Kanıtı	63
Sonuç ve Değerlendirme	70
ATEİZM	74

Ateizm, Tanımı ve Tarihsel Ardalanı	74
Ateizmin Çeşitleri	77
Mutlak Ateizm	77
Teorik Ateizm	78
Fiili Ateizm	78
İlgisizlerin Ateizmi	79
İdeolojik Ateizm	79
Ateizmin Dayandığı Gerekçeler	79
1. Varoluş Kendiliğinden Gerçekleşen Bir Olaydır	80
a. Maddenin Ezeliliği	80
b. Evrim Teorisi	82
2. Sosyolojik Gerekçeler	86
3. Psikolojik Gerekçeler	89
4. Ahlaki Gerekçeler	93
KÖTÜLÜK SORUNU VE TEODİSE	94
Kötülük Sorununun Mahiyeti	94
1. Mantıksal Tutarsızlık Eleştirisi	97
Augustineci Teodise ve Özgür İrade Savunması	98
2. Kanıtla Dayalı Eleştiri	103
Ruh Yapma Teodisesi	104
Kötülükler İnsanların Bilgi, İdrak ve Kavrayışı Açısından Zorunludur	105
Kötülük Olmazsa İyilik de Olmazdı	106
Kötülük Tanrı'dan Kaynaklanmaz	106
DEİZM	112
Deizm, Tanımı ve Ortaya Çıkışı	112
Deizm Düşüncesinin Temel Özellikleri	116
PANTEİZM	121
Panteizm, Tanımı, Mahiyeti ve Eleştirileri	121
Panteizm ve Vahdet-i Vucûd Karşılaştırması	125
PANENTEİZM	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EPİSTEMOLOJİK PROBLEMLER	131
Akıl-İman İlişkisi	131
İmançılık (Fideizm)	132
a. Katı İmançılık	132
b. İlmli İmançılık	135
Akılcılık (Rasyonalizm)	138
Katı Akılcılık	138
Eleştirel Akılcılık	141
DİN-BİLİM İLİŞKİSİ	145
a. Çatışma	146
b. Ayrışma	155

c. Uzlaşma	157
BİR BİLGİ KAYNAĞI OLARAK VAHİY VE	
MUCİZENİN İMKÂNI	161
Vahyin Tanımı ve Unsurları	161
Vahyin Çeşitleri	162
1. Büyük ve Küçük Vahiy	162
2. Genel Vahiy	163
3. Özel Vahiy	164
a. Önerme Merkezli Vahiy Anlayışı	164
b. Kişi Merkezli Vahiy Anlayışı	165
c. Liberal Vahiy Anlayışı	165
Vahyin Doğrulanması Sorunu	166
1. Dâhili Nedenler	166
2. Harici Nedenler	166
Mucize, Tanımı ve Mahiyeti	167
a. Mucize Olağanüstü Olay Olmalıdır.	170
b. Mucize Dini Öneme Sahip Olmalıdır.	172
c. Mucize Tanrı Tarafından Gerçekleştirilen Olay Olmalıdır.	172
d. Mucize Tabiat Yasalarının İhlali Şeklinde Olmalıdır.	173
TANRI HAKKINDA KONUŞMAK: DİN DİLİ	175
1. Tanrı Hakkında Konuşmak Mümkündür.	178
a. Teşbihi Dil	178
b. Tenzihî Dil	179
c. Temsili dil (Analojik Dil)	180
d. Sembolik Dil	181
2. Tanrı Hakkında Konuşmak Mümkün Değildir.	182
a. Doğrulama İlkesi	183
b. Yanlışlama İlkesi	184
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
ESKATAOLOJİK PROBLEMLER	187
1. Ruh ve Mahiyeti Sorunu	188
2. Ruhun Sonsuzluğu Problemi	192
3. Ölüm ve Mahiyeti	194
a. Ölüm Mutlak Yok Oluştur.	195
b. Ölüm Sonsuzluğa Açılan Kapıdır.	196
BEŞİNCİ BÖLÜM	
DİN-AHLAK İLİŞKİSİNDEN KAYNAKLANAN	
PROBLEMLER	201
Ahlakın Kaynağı Sorunu	201
Din ve Ahlak Özdeşir: Teolojik Ahlak	202
Din-Ahlak Bağımsızlığı	207
Ahlak Teolojisi	215

İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ SORUNU	217
Bağdaşmazcı Özgürlük Anlayışı	218
a. Belirlenimcilik (Determinizm/Fatalizm)	219
b. Kayıtsızlık Özgürlüğü	224
Bağdaşımıcı Özgürlük Anlayışı	226

ALTINCI BÖLÜM

DİNLERİN ÇATIŞAN HAKİKAT/KURTULUŞ İDDİALARI

SORUNU	233
Sorunun Mahiyeti	233
Dini Dışlayıcılık	235
Dini Kapsayıcılık	241
Dini Çoğulculuk	246

KAYNAKLAR	251
-----------------	-----

DİZİN	267
-------------	-----

ÖNSÖZ

Düşünce tarihinde bağımsız bir disiplin olarak din felsefesi 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Her ne kadar din üzerinde eleştirel bir muhakeme olan din felsefesinin konu ve işlevi açısından felsefenin varoluşuyla ortaya çıktığı belirtilse de ilkçağ felsefesinde dinin eleştirisi anlamında farklı şekillerde de olsa daha çok mitolojik öğretiler değerlendirilmiş Sokrates, Platon ve Aristoteles tarafından çeşitli düşünceler ortaya koyulmuştur. Bir anlamda felsefi teoloji diyebileceğimiz yaklaşım sergilenmiştir. Orta çağ Hıristiyan düşüncesine geldiğimizde felsefe temelli bir dinin yerini, din temelli felsefe ya da felsefenin hizmetinde olan din yerini, dinin hizmetinde olan felsefe almıştır. Zira Hıristiyan düşüncesinde felsefe, daha çok dinin anlaşılmasını, inanç esaslarıyla ilgili düşüncelerin makulleştirilmesini ve bunların akli bir temele oturtulmasını amaçlamıştır. Bu nedenle Antik Yunan düşüncesinde felsefeden bağımsız bir din mümkün değilken, orta çağda dinden bağımsız bir felsefe mümkün olmamıştır. Sonraki dönemde rönesans, reform ve aydınlanmayla bilimsel gelişmelerin de etkisiyle dinin temel unsuru olan Tanrı ve onun sıfatlarıyla ilgili olarak akli temel alan açıklamaların öne çıkmasıyla din-felsefe ilişkisinde sorunlar ortaya çıkmıştır. Üstelik Batı dünyasının ekonomik ve sosyo-kültürel durumunda meydana gelen hızlı değişiklik de bu ilişkiyi olumsuz yönde etkileyen önemli faktör olmuştur. Artık 18. yüzyıldan itibaren birçok filozof Hıristiyanlığın bütün dogmalarını ve yaşayan kurumlarını analiz edip eleştirmeye başlamıştır. Hatta başlangıçta akıl temel alınarak yapılan bu eleştiriler sonrasında din, empirik değerlendirmeye bile tabi tutulmuştur. Teolojiden uzak şekilde salt felsefi olarak ele alınmıştır. Yeni dönem daha çok rasyonel matematikçi filozofların etkisiyle her alana uygulanmaya başlanan matematiksel yöntemlerle yeni bir epistemoloji ortaya çıkmıştır. Kant, Hume gibi filozofların düşüncelerinde dinin eleştirilir bir hale gelmesi, dinin akılla müdafaa edilebilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İşte böyle bir dönemde 19. Yüzyıl Alman filozofu Hegel, din ve bilimi barıştırmak, daha doğrusu dini, yeniden düşün-

BİRİNCİ BÖLÜM DİN FELSEFESİNE GİRİŞ

Din Felsefesinin Tanımı ve Konusu

Bir bilim dalının ne olduğu ve o bilim dalında hangi konuların ele alınıp değerlendirildiğini anlayabilmek için öncelikli olarak yapılması gereken şey, o bilim dalını tanımlamak, konusu ve yöntemini belirlemek, sonrasında problemlerini ele almaktır. Bu nedenle ileriki bölümlerde yer alan konuların daha iyi anlaşılması için öncelikle din felsefesinin ne olduğunun bilinmesi gerekir.

Bilindiği gibi din felsefesi, din sosyolojisi, din psikolojisi gibi iki kavramdan oluşan bilim dalı isimlerinde kavramlardan birincisi, her zaman o disiplinin konusunu, ikincisi yöntemini, her ikisi birlikte ise tanımını oluşturmaktadır. Buna göre en kısa şekliyle din felsefesinin konusu din; yöntemi, felsefenin yöntemi; tanımı ise dinin felsefi açıdan ele alınıp incelenmesidir. Ancak ele alınan konuları daha iyi kavramak ve kapsamlı bir tanım yapabilmek için din felsefesi ter kibini oluşturan *din* ve *felsefe* terimlerinin ne olduğunu açıklamak gerekir.

Din, bir olgu olarak insanın varoluşuyla eş zamanlı ortaya çıkmıştır. Hatta ilahi olarak isimlendirilen Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet gibi dinler açısından ilk insan, aynı zamanda ilk peygamber ve dinin ilk tebliğcisidir. Diğer yandan ilahi kaynaklı olmayan ancak kutsal bir varlıkla kurulan ilişki sonucunda ortaya çıkan çok sayıda dinler de var olmuştur. Tarihsel süreçte birbirinden çok farklı dinlerin olması hatta bu dinlerden hiçbirisine inanmayan insanların da bulunması, bi-

DİZİN

A

a posteriori 43
a priori 36, 40
agnostik 21
Ahlak Delili 35
ahlak yasası 61, 62, 216
ahlaki kötülük 96, 97, 98, 99
akılcılık (rasyonalizm) 132; ~25, 132, 138, 139, 141, 142, 143, 206, 207
akıl: ~-iman ilişkisi 39, 132, 137, 166; ~-vahiy ilişkisi 120
Akıllı tasarım kanıtı 57
algısal 66
Allah'ın kitabı
Almanya 26
Amerika 213
analojik 51, 151
Andronikos 31
Anselm 24, 36, 37, 38, 39, 40
Antik Yunan 19, 23, 24, 43, 74, 76, 90, 102, 106, 115, 131, 151, 167, 173, 179, 192, 219
Antik Yunan atom düşüncesi 173
antropik ilke 56
antropoloji 22
antropomorfik 78, 179
antropomorfist 23
Aquinas 24, 39, 40, 41, 43, 44, 113, 181, 203, 206
Aristoteles 17, 24, 31, 43, 52, 76, 113, 149, 223, 224
ateizm 26, 31, 32, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 86, 89, 92, 94, 95, 96, 97, 107, 108, 165; ~ eleştirisi 97
Ateş, Süleyman 244, 245
Athanasius 168
Atina 25
Augustine 24, 64, 70, 98, 102, 136, 163, 168, 228
Augustineci 98, 104
Aydın, Mehmet 28, 138
Aydın, Mehmet S. 16, 28
Ayer 182, 183
Aynntı 4
Aziz Pavlos 64
Azizler kültü 169
Azrail 220, 221

B

Baba Tanrı 93
baba-oğul analogisi 92, 93
Barbour, G. 145, 151
Barth, Karl 136, 155, 204, 236
Batlamyus 25, 113
Batlamyusçu 116
Bayle 132, 134
Berâhime 120, 121
bilgelik 17
bilimselciliğin 113
bilimselcilik 26, 113
bilişsel 34, 35, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 103, 104, 111, 144, 183, 189
Bing Bang teorisi 149
Bir 179
biyolojik 82, 85, 105, 110, 191, 194, 195, 209, 210
biyolojik süreç 82
Bruno 25, 26, 121, 147
Budist 16; ~ler 234, 247
Budizm 93, 198, 235, 238, 241, 247

C

Calvin, John 52, 136, 203, 204, 221; ~ci 206, 211
Camus, Albert 102, 207
Cebrail 64
Cebriye 222
cevher 121
Cheke, John 77
Chyrippus 106
Cicero 52
Clifford 139, 140
Cobb 128
Collins, Anthony 116
Craig, William Lane 43
Cürcani 16
çift kutuplu uluhiyet anlayışı 31, 127

D

d'Holbach 77, 116
Darwin 57, 76, 115, 151, 152, 153
Dawkins 59, 82, 83, 84, 93, 156, 210, 213
dedüktif 36
dehriyyun 74
Deistler 116, 163

- Deizm 112, 116, 117, 118, 119, 120, 127
Demokritos 74, 189
Dennett 213, 225
Descartes 37, 39, 41, 42, 76, 115
Diderot 77
dil 17, 151, 176, 177, 178, 179, 180, 182,
183, 185, 214, 246
din 15, 16, 20; ~ felsefecisi 21; ~ felsefe-
si 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26,
27, 28, 31, 33, 170, 187, 188; ~ kavramı
27; ~ filozofu 21; ~ psikolojisi 15, 22,
23; ~ sosyolojisi 15, 22; ~ ve felsefe 15,
17, 21; ~ ve Tanrı düşüncesi 89; ~ahlak
ilişkisi 29, 201, 202; ~bilim ilişkisi 30,
131, 145, 146, 159, 185; ~felsefe ilişki-
si 24, 25; ~ler tarihi 22, 23, 234; ~sanat
ilişkisi 18, 30
Dimi Tecrübe 35, 63, 71; ~ Delili 35
dinsel bilgi 26
doğal: ~ eğitim 25; ~ hukuk 25; ~ kötülük-
ler 103, 110
Dostoyevski 202
Draper, J. W. 145, 159
Durkheim, Emile 86, 87, 88
düşünce sistemi 17, 60, 136, 187
düşünce tarihi 23
- E
Ebu Bekir er-Razi 120
Einstein fiziği 149
Engel 79
Engels 86
Ennius 52
Epiktetos 106, 221
Epikür 74, 81, 96, 196
epistemik 85, 115, 132, 146, 183, 246
epistemolojik 29, 30, 119, 131, 150, 175,
234, 235, 240
Eriugena, John Scottus 121
eschatos 187
eskatolojik 30, 187, 188, 239
Eski Yunan düşüncesi 188
Eş'ari 22, 211, 212
Eşanlık 203, 204, 206
Eşrefzade Muhammed Şevketî 27
Euthyphron 201, 202
evren 28, 31, 32, 33, 42, 45, 46, 49, 54,
55, 56, 57, 63, 72, 75, 76, 80, 114, 116,
118, 119, 122, 125, 126, 127, 151, 156,
157, 161, 173, 174, 184, 222
evrim:~ temelli din-bilim çatışmasının 154; ~
teorisi 80, 82, 83, 85, 151, 152
- F
Farabi 24, 47, 81, 193
Faruki, İ. Raci 158
fatalist 222, 224, 225; ~ düşünce 220
felsefe 15
felsefi anlamda düşünce tarihi 23
- Feuerbach 86, 89, 90, 91
fideizm 132
filozof 24, 26, 33, 40, 72, 117, 119, 132,
181, 183, 187, 189, 202, 215, 217, 246
Firavun 162
fizikçiler 56
fiziksel 72, 110, 115, 143, 146, 196
fizyolojik 110
Flew, Antony 182, 184, 185
Freud 86, 91, 92, 93
Friedmann, Alexander 149
- G
Galileo 25, 76, 115, 147, 148, 149
Gassendi 41, 42, 81, 189
Gaunilo 39, 40
Gazali 24, 43, 52, 65, 191, 193, 224
Gregory of Nyssa 168
Griffin 128
Guru Nanak 246
Gusdorf 72
Gürer 249
- H
Haeckel, Ernst 125
Hagiography 169
hakikat 117, 160, 243, 246, 248
Halık 53
Halkın Tapınağı cemaati 135
Harries 213
Hartshorne 38, 39, 128
Hartshorne, Charles 38, 128
Hegel 26, 27, 28, 30
Heraklitos 106
Herbert, Edward 116
Hesidious 23, 90, 91
Hıristiyan 16, 19, 22, 24, 37, 39, 43, 69,
76, 91, 93, 114, 118, 120, 121, 128,
129, 134, 137, 145, 146, 148, 158, 160,
165, 168, 169, 193, 203, 211, 221, 236,
237, 240, 242, 243, 244, 246
Hıristiyanlık(g) 15, 32, 73, 88, 145, 168,
190, 194, 197, 233, 235, 236, 238, 240,
241; ~ın bütün dogmaları 24; ~ın Tanrısı
168; ~ın Tanrısı 168
Hick, John 105, 184, 246, 247, 248, 249,
250
Hieron 70
Hinduizm 93, 198, 235, 238, 241, 246,
247
Hindular 234, 247
Hira Mağarası 64
his 66
Hitchens 213
Homeros 23, 90
hudus 43, 44, 49, 71, 80; ~ Delili 35, 44
Hume 26, 55, 76, 86, 96, 115, 167, 170,
182
hümanizm 26, 113, 116

- I
Inwagen 223
İŞİD 213
- İ
İbn Meserre 26
İbn Meymun 179, 194
İbn Miskeveyh 199
İbn Rüşd 24, 53, 54, 81, 169
İbn Sina 24, 47, 81, 169, 179, 191, 193, 194, 199
İbnü'l-Arabi 125, 129, 130, 248, 249, 250
İbnü'r-Ravendi 120
İbrahim (Hz.) 43, 203, 215, 245
İhtira Delili 35
İkbal 109, 125, 129
İlahi otorite 165
İlhad 74
İlk atomcular 74
İlk deist düşüncüler 116
İlk deistler 116
İlk Muharrık 44, 113, 223
İlkçağ felsefesi 24
İmançılık (fideizm) 132, 133, 134, 135, 136, 138, 141, 143, 144
İmkân Delili 35
İnanç felsefesi 17
İnayet Delili 35
İnsan 187
İnsanbıçımci 23, 90, 179, 180
İrrasyonel 73, 104, 134, 142, 144
İsa (Hz.) 88, 91, 134, 148, 156, 165, 168, 170, 178, 233, 236, 237, 242, 243, 245, 248, 249; ~'nın konumu 91
İslam: ~ düşünce geleneği 52, 120; ~ düşüncesi 144, 175, 198; ~ filozofları 47
İslamiyet 15, 32, 159
İyi ve kötü 30, 202, 203, 204, 209
- J
Jones, Jim 134, 135
Jonestwon olayı 134
Julien (İmparator) 75
- K
Kadercilik 219, 222
Kalın, İbrahim 144
Kant 26, 35, 36, 39, 41, 42, 48, 55, 60, 61, 62, 73, 76, 94, 115, 136, 137, 138, 182, 197, 215, 216, 217, 246
Karakoç, Sezai 221
Kayıtsızlık özgürlük anlayışı 225
kelamcı 21, 22
Keykavus 250
Kierkegaard 132, 133, 134, 155
Kilisenin Tanrısı 178
Kindi 20, 192, 193, 198
Kitab-ı Mukaddes 64, 116, 145, 148, 176, 190, 236
Koçyigit 237, 245
Konfüçyüs 205
Konfüçyüscüler 247
Kopernik 76, 115, 116, 149
kosmoz 42
kozmooloji 65, 70, 113, 147
kozmoolojik 22, 28, 35, 36, 43, 44, 46, 48, 64, 78, 145, 148, 151; ~ deliller 43
kötülük: ~ problemi 103; ~ sorunu 22, 94, 97
kötülükler 95, 96, 97, 98, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 240
Kraemer, Hendrik 236
Krause, Karl 128
Ksenophones 23, 75, 91
Kudüs 25
Kur'an 34, 43, 53, 117, 140, 147, 162, 164, 167, 176, 178, 182, 190, 198, 237, 244, 245, 248
kutsal metinlerin literal anlamı 179
- L
laik kelam 17
Lapsaki 75
Latince 112, 138, 161, 219
Leibniz 33, 39, 43, 97, 144, 225, 230
Lenin 79
Leucippos 74, 189
Levis, C. S. 62
Lightfoot 146
logos 25, 29, 36, 119, 131, 221; ~/mitos bütünlüğü 26, 143
logy 187
Luther, Martin 134, 222, 235
Lutherci 211
- M
Mackie 97
madde 80
Malcolm, Norman 38, 39
mantıkçı pozitivistler 184, 185, 207, 214
Martyr, Justin 168
Marx 79, 86, 88, 89
matematiğin ideal dünyası 46
Materyalist 189, 195
materyalizm 26, 81, 146, 157, 160, 189
Matta 205
Maturidilik 203, 206, 228
Mâtürîdî 22; ~ kelamı 22
Mazheineke 26
McCloskey 96, 97
Mecusilik 247
Mehmet Arif 27
Memduh Süleyman 27
Meryem (Hz.) 169
metafizik 18, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 60, 71, 72, 73, 75, 76, 79, 82, 86, 97, 115, 125, 140, 143, 146, 149, 154, 155, 157,

- 160, 175, 177, 183; ~ alan 71; ~ aşkın olan varlığı 72
Mısır 147
mitos 25, 26, 119, 143
mitsel unsur 118
mucize 112, 118, 120, 131, 162, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175; ~lerin reel olabilirlikleri 169; ~nin vahiyle ilişkisi 168
mucizevi 118, 120, 148, 164, 167, 169, 171, 176
Muhammed (Hz.) 88, 237, 244, 245, 249, 250
Muhammed Naçıp el-Addas 158
Musa (Hz.) 64, 66, 148, 162, 170, 176, 177, 245, 248, 249
Musa İbn Meymun 179
Mutahhari 50
Mutezile 203, 228
Mutlak Akıl varlığı 61
mükâşefe 64, 65, 66, 68, 70, 126
mülhid 74
Müslümanın anlam dünyası 16
müşahade 64, 65, 66, 68, 70
- N
nazarî kelimeler 17
nefs 188, 190, 191
Neo-Ortodoksi 155
Newman, H. J. 62
Newton 54, 76, 115, 116, 149
Nielsen, Kai 207
Nietzsche 118, 207
Nil 147
nizam ve gaye 51
- O
objektif 19
objektiflik 133, 137
ontoloji 36, 70
ontolojik: ~ delil 22, 36, 39, 40, 48; ~ kanıt 50; ~ Kanıt 35, 36
Orfizim 188
Orpheus 188
Orta çağ 24, 43, 114
Osiris 197
otoritenin Tanrı yerine başka kişilere hasredilmesi 114
Otto, Rudolf 16
Ömer (Hz.) 224
Ömer Hayyam 223
öncüller 45
Özcan, Zeki 26
özgür iradenin yanlış kullanılması 100
- P
Paine, Thomas 116
Paley, William 54
panenteizm 27, 31, 32, 112, 127, 128, 129
Panneloux, Rahip 102
panteizm 31, 32, 78, 112, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 162
Pascal, Blaise 136, 137
Peygamber (Hz.) 64
philia 17
Pike 106, 107
Plantinga 38, 39, 85, 98, 106
Platon 17, 24, 43, 52, 179, 188, 189, 192, 193, 198, 201, 202
Plotinus 179, 180
pneuma 188, 189, 190
Popper, Karl 141, 148
pozitivist 86, 182
pozitivizm 26, 146, 160
Protestan 22, 134, 155
psikolojik 19, 35, 59, 71, 80, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 110, 135, 140, 196, 197, 243
Pythagoras 167, 188
- R
Rahner 243
Rashdall, H. 62, 215
rasyonalizm 132, 138
Rasyonel 19
reform 24, 75, 113, 114, 115
Roma İmparatorluğu 167
Rousseau 77, 116
Rowe, William 103
rönesans 24, 75, 113, 114, 115
ruh 29, 66, 104, 105, 106, 142, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196; ~-den düalizmi 188, 192
Russell 33, 49, 207, 209
- S
salt akıl 71
Salt bilimsel bilgi 72
Sartre 63, 94, 207, 208
Schermer 208
Schleiermacher 105
sembolik 151, 178, 181, 182, 185
Seneca 221
Sezar 129
Simonides 70
sistem kurbanı 105
Smith, W. Cantwell 247
Sofistler 202
Sokrates 17, 24, 52, 75, 188, 198, 205
Somut dilin sınırlılığı 182
Spinoza 39, 75, 121, 122, 123, 124, 125
St. Augustinus 136
Stoa felsefesi 221
Storchenau 26
Suad el-Hâkim 249
Süleyman (Hz.) 220, 221
Swinburne, Richard 43, 55, 67, 68, 106

Ş

Şevketi 27
ŞORT 19
Şümullü 19

T

Tann 32, 87; ~-ahlak ilişkisi 18, 149, 217;
~-âlem ilişkisi 18, 149; ~-âlem özdeşli-
ği 128; ~ düşüncesinin psikolojik gerek-
çelerle oluştuğu 91; ~ inancı 71, 73, 88,
131, 201, 204, 205, 206, 213, 214; ~ İsa
91; ~ kavramı 36, 37; ~'nın doğrudan ins-
an zihnine konu olması 66; ~'nin fiziki
âlemden tamamen çıkarılması 76; ~'nin
iyiliği 97; ~'nin varlığı 18, 19, 21, 22, 28,
29, 31, 33, 34, 38, 39, 43, 48, 51, 60,
61, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 74, 78,
79, 81, 82, 85, 103, 117, 133, 138, 141,
164, 215, 216; ~'nin varlığına olan inan-
cın rasyonel olduğu 71; ~'nin varlığına
yönelik düşünme 79; ~'nin zatu 41, 165;
~ olmadan ahlakın temellendirilemeye-
ceği 213; ~ postulatı 61; ~ tasavvuru 32,
121, 128, 149, 178, 179; ~ ve varlık 42;
~'yı yakın derecede bilmek 65; tarihe mü-
dahale etmeyen ~ düşüncesi 117
Tannsal yaratma 109
Taylor, A. E. 62, 215
tecrübe 64
tecrübeli usta 64
teist 77, 85, 107, 108, 112, 122, 134, 157,
173
teistik 73, 75, 88, 97, 102, 149, 151, 162,
168, 189, 191, 196, 247
teizm 31, 32, 55, 74, 75, 77, 90, 115, 183
teleolojik 22, 28, 35, 36, 44, 50, 53, 55, 56,
64, 65, 70, 78, 83, 84; ~ kanıt 54, 58
temsili 178, 180, 181, 185; ~ dil 181
Tennant, F. R. 105
Tennant, Frederick R. 55
teodise 94, 98, 104
teolog 21, 33, 133, 145, 146, 155, 219;
~lar 25, 187, 217
teoloji 21, 24, 25, 60, 79, 146, 149, 155,
160, 217, 236
teolojik 25, 29, 39, 86, 95, 96, 113, 114,
152, 156, 171, 182, 183, 201, 202, 203,
205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213,
215, 216, 234, 241; ~ ahlak 202, 204,
213

Tertullianus 132, 134

Tevrat 148, 194, 248
theos 32, 74, 94, 121, 127
Toland, John 116, 121
totem 91
töz 189, 191, 192
Tunç, Mustafa Şekip 28, 18, 27
Tutarlı 20
Tuva Vadisi 64
Tuvanahı Apollon 167, 169

U

Unamuna, Miguel de 196
Ussher, James 146, 147

Ü

üstün insan 90

V

vah(i)y 161, 166; ~in imkâm 30, 131, 162
vahdet-i vücüd 125, 126, 127
varoluş 31, 43, 46, 58, 59, 72, 80, 81, 83,
84, 85, 122, 125, 127, 146, 151, 153
vecd 64, 65, 66, 68, 70
Viret, Pierre 113
Viyana çevresi 182, 183
Voltaire 77, 116

W

White, A. D. 145, 159
Whitehead, Alfred North 128, 130
Wittgenstein 183, 207, 214
Wiesel, Elie 95
Wolf, Christian 36

Y

Yahudi 16, 22, 43, 74, 75, 95, 194, 235,
240, 244, 248
Yahudilik 15, 32, 73, 88, 168, 190, 233,
235, 240, 241
yansıtma: ~ teorisi 89; ~ teolojisi 124, 153
Yaran, Cafer Sadık 112
Yehova 63, 182
Yunanca 29, 32, 36, 42, 50, 94, 121, 131,
187, 190

Z

zihinsel 22, 64, 103, 106, 111, 115, 230,
231
zorunlu varlık 38, 47, 48, 49, 50